

نابرابری و رفاه اجتماعی

♦ دکتر محمدحسین امجدی

رئیس گروه اجرای طرح‌های آماری و سرشماری سازمان
مدیریت و برنامه‌ریزی کرمان

مقدمه

یکی از مهم‌ترین هدف‌های هر جامعه‌ای، افزایش رفاه اقتصادی است که توزیع عادلانه درآمد یک بعد مهم آن را شامل می‌شود. بسیاری از کشورهای جهان سوم که در دهه ۱۹۶۰ در مقایسه با پیشینه تاریخی، نرخ‌های رشد زیادی را تجربه کرده بودند، به تدریج دریافتند که چنین رشدی فایده بسیار کمی برای مردم فقیرشان داشته و تضاد طبقاتی در کشورشان افزایش پیدا کرده است. تلاش‌های زیادی برای حل این مشکل انجام گرفته و در این راستا، روش‌های مختلفی به صورت نظری و عملی استفاده شده است. بنابراین برخی از نظریه‌های اقتصادی، توزیع نابرابر درآمد یکی از شرط‌های اصلی رشد اقتصادی بوده و دلیلشان هم این است که نیازهای قشر ضعیف اجتماع اشباع شدنی نیست و چنانچه توزیع درآمد برابر باشد، قشر کم‌درآمد تمامی درآمد خود را صرف خرید کالا می‌کند، در صورتی که قشر مرفه نیازهای اولیه خود را برطرف کرده و مازاد درآمدها را پس‌انداز می‌کنند؛ اما اگر توزیع درآمد نابرابر باشد، رشد اقتصادی تسریع می‌شود؛ اما مخالفان این نظریه می‌گویند که تجربه در کشورهای توسعه‌نیافته نشان داده است که ثروتمندان این جوامع اضافه درآمد خود را به جای پس‌انداز کردن، صرف خرید کالاهای تجملاتی و لوکس می‌کنند. درآمد کم فقیران باعث ضعف جسمانی و کاهش بهره‌وری کاری ایشان می‌شود و این خود باعث کاهش میزان تولید و در نتیجه کاهش درآمد ملی می‌شود. همچنین افزایش درآمد تهیدستان باعث افزایش تقاضا برای کالاهای ضروری ساخت داخل شده که این امر

به نوبه خود باعث افزایش اشتغال و تولید می‌شود و توزیع برابر درآمد باعث افزایش انگیزه‌های روانی مردم برای مشارکت در توسعه اقتصادی می‌شود. از این رو امروزه بهبود در توزیع درآمد، مبارزه با فقر و افزایش رفاه جزو هدف‌های عمده استراتژی توسعه اقتصادی و اجتماعی و از مهم‌ترین وظایف دولت‌ها محسوب می‌شود. وجود نابرابری‌های گسترده در توزیع درآمد، به بروز فقر و افزایش آن و ایجاد شکاف بیشتر در طبقات جامعه منجر می‌شود. پدیده نابرابری درآمد نه تنها از دلایل عمده فقر است بلکه از عوامل کاهنده رشد اقتصادی نیز محسوب می‌گردد. از این رو، بهبود توزیع درآمد یکی از مهم‌ترین اهداف و دغدغه‌های سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و بودجه‌ریزان کشور است که به این مهم در ماده ۳ قانون برنامه ششم توسعه کشور که هدف دستیابی به ضریب جینی ۰/۳۴ در سال پایانی برنامه است، اشاره شده است. همچنین، «کاهش خانوارهای مواجه با هزینه‌های کم‌رشد»، «مشارکت عادلانه در تأمین منابع مالی» و «پایداری منابع» به عنوان اهداف اساسی در حوزه «توزیع درآمد» در قانون برنامه ششم توسعه کشور مدنظر قرار گرفته است.

نخستین گام در مسیر برنامه‌ریزی کاهش نابرابری و توزیع عادلانه درآمد، شناخت صحیح و آگاهی از وضعیت نابرابری است. اندازه‌گیری و شناخت نابرابری از جنبه بررسی چگونگی تغییرات شدت نابرابری در زمان‌ها و مکان‌های مختلف از اهمیت خاصی برخوردار است. بررسی و مطالعه میزان نابرابری و رفاه اجتماعی در سطح استان می‌تواند زمینه‌ساز مناسبی برای سیاست‌گذاری به منظور تدوین برنامه‌های کاهش نابرابری، منطبق با شرایط همان منطقه در زمینه توسعه باشد.

متوسط هزینه واقعی خانوارها

هزینه‌های خانوار شامل کلیه هزینه‌های مصرفی خوراکی و غیرخوراکی می‌باشد. هزینه به قیمت ثابت معمولاً سطح زندگی و رفاه خانوار را نشان می‌دهد. با توجه به اینکه هزینه‌ها به‌عنوان متغیر جانشین درآمد در نظر گرفته می‌شود بنابراین اگر هزینه فرد به قیمت ثابت در طول سال‌های مختلف افزایش یابد یعنی فرد از کالاهای خدمات بیشتری استفاده کرده و رفاه وی افزایش

ضریب جینی عددی بین ۰ و ۱ اختیار می‌کند که صفر به معنای برابری کامل و ضریب جینی ۱ نیز به معنای نابرابری کامل خواهد بود. به عبارت دیگر هر چه ضریب جینی به عدد ۱ نزدیک‌تر باشد به معنای آن است که توزیع درآمد در آن اقتصاد نابرابرتر است. ضریب جینی مناطق شهری استان از رقم ۰/۳۱۰۸ در سال ۱۳۹۵ به ۰/۳۳۷۰ در سال ۱۳۹۷ افزایش یافته ولی پس از آن با یک روند کاهشی به ۰/۲۷ در سال ۱۴۰۱ رسیده که حاکی از بهبود وضعیت توزیع درآمد است.

یافته است.

بر اساس اطلاعات طرح آماری هزینه-درآمد خانوار، هزینه واقعی خانوار شهری کرمان به قیمت‌های ثابت ۱۳۹۵، از ۱۶/۳ میلیون تومان در سال ۱۳۹۵ به ۱۵ میلیون تومان در سال ۱۴۰۰ تنزل پیدا کرده است (کاهش حدود ۱/۳ میلیون تومانی)؛ اما در سال ۱۴۰۱ مجدداً به ۱۵/۷ میلیون تومان افزایش پیدا کرده است. به‌عبارت‌دیگر قدرت خرید خانوارهای شهری در سال ۱۴۰۱ نسبت به سال ۱۴۰۰ افزایش داشته است؛ اما هزینه واقعی خانوار روستایی وضعیت متفاوتی داشته است. به‌طوری‌که از ۹/۴ میلیون تومان در سال ۱۳۹۵ به ۱۰/۳ میلیون تومان در سال ۱۴۰۰ افزایش اما در سال ۱۴۰۱ به ۹/۵ میلیون تومان کاهش پیدا کرده است. به‌عبارت‌دیگر قدرت خرید خانوارهای روستایی در این سال نسبت به سال ۱۴۰۰ کاهش قابل‌توجهی داشته است. به نظر می‌رسد خشک‌سالی سال‌های اخیر بر کاهش قدرت خرید مناطق روستایی تأثیر بسزایی داشته است. وضعیت کشور نیز کم‌وبیش شبیه استان است. به‌طورکلی در طی دوره موردبررسی

(۱۳۹۵-۱۴۰۱) متوسط هزینه خانوار شهری و روستایی کاهش یافته است که به معنی کمتر شدن قدرت خرید خانوارها می‌باشد. جدول شماره (۱)

نابرابری

شاخص‌های نابرابری، معیاری برای ارزیابی عملکرد اقتصادی کشورها در خصوص توزیع درآمد محسوب می‌شود. ضریب جینی (Gini Coefficient) مشهورترین شاخص نابرابری توزیع درآمد و متداول‌ترین آن‌ها از نظر استفاده در بررسی توزیع درآمد است. از همین رو این شاخص بیش‌تر از هر شاخص دیگری در معرض پذیرش و رد قرار گرفته و محتوا و ویژگی‌های مثبت و منفی آن بررسی و مطرح شده است. ضریب جینی عددی بین ۰ و ۱ اختیار می‌کند که صفر به معنای برابری کامل و ضریب جینی ۱ نیز به معنای نابرابری کامل خواهد بود. به‌عبارت‌دیگر هر چه ضریب جینی به عدد ۱ نزدیک‌تر باشد به معنای آن است که توزیع درآمد در آن اقتصاد نابرابرتر است. در جدول شماره (۲) ضریب جینی بر اساس

هزینه‌های ناخالص شهری در سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۴۰۱ کشور و استان نشان داده شده است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود ضریب جینی در مناطق شهری استان در طی دوره، دارای نوسان بوده است. بر اساس محاسبات انجام شده ضریب جینی مناطق شهری استان از رقم ۰/۳۱۰۸ در سال ۱۳۹۵ به ۰/۳۳۷۰ در سال ۱۳۹۷ افزایش یافته ولی پس از آن با یک روند کاهشی به ۰/۲۷ در سال ۱۴۰۱ رسیده که حاکی از بهبود وضعیت توزیع درآمد است. همچنین ضریب جینی در مناطق روستایی استان نیز از رقم ۰/۳۱۱۳ در سال ۱۳۹۵ به ۰/۲۴۴۸ در سال ۱۴۰۱ کاهش یافته است.

رفاه اجتماعی

رفاه عبارت است از قدرت خرید و توانایی در کسب تسهیلات و امکانات زندگی، اما به‌منظور کمی و محاسبه پذیر شدن، رفاه را مترادف با بهره‌مندی یا مطلوبیت در نظر می‌گیرند. بر این اساس، رفاه اجتماعی که در قالب تابع رفاه اجتماعی نمایش داده می‌شود، برابر با مجموعه رفاه افراد جامعه خواهد بود. یکی از توابع معروف در این زمینه، تابع رفاه اجتماعی

جدول شماره (۱) متوسط هزینه واقعی خانوارهای شهری و روستایی کشور و استان کرمان به قیمت ثابت سال ۱۳۹۵ (میلیون تومان)

شرح	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹	۱۴۰۰	۱۴۰۱
شهری	کشور	۲۸/۵	۳۰/۵	۲۸/۷	۲۵/۸	۲۴/۸	۲۷/۰
	کرمان	۱۶/۳	۱۷/۸	۱۸/۰	۱۴/۸	۱۵/۵	۱۵/۷
روستایی	کشور	۱۵/۷	۱۶/۴	۱۵/۴	۱۳/۶	۱۲/۹	۱۳/۹
	کرمان	۹/۴	۹/۷	۹/۵	۸/۸	۹/۹	۱۰/۳

جدول شماره (۲) ضریب جینی در خانوارهای شهری و روستایی استان کرمان و کشور

شرح	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹	۱۴۰۰	۱۴۰۱
شهری	کشور	۰/۳۷۳۰	۰/۳۷۹۳	۰/۳۹۴۰	۰/۳۸۲۸	۰/۳۸۳۵	۰/۳۶۹۶
	کرمان	۰/۳۱۰۸	۰/۳۱۸۶	۰/۳۳۷۰	۰/۳۱۷۶	۰/۳۰۵۰	۰/۲۷۰۰
روستایی	کشور	۰/۳۳۶۲	۰/۳۵۵۹	۰/۳۵۹۵	۰/۳۵۳۹	۰/۳۵۹۰	۰/۳۶۴۳
	کرمان	۰/۳۱۱۳	۰/۲۶۹۸	۰/۲۸۴۳	۰/۲۹۰۱	۰/۲۸۷۹	۰/۲۴۴۸

همچنان یکی از جدی‌ترین معضلات کشور است. در سال‌های اخیر، افزایش هزینه‌های زندگی مردم به دلیل نوسانات اساسی و نرخ تورم بالا و افزایش بیکاری که ناشی از رکود اقتصادی، خشکسالی و شیوع کرونا در کشور بوده است باعث بدتر شدن وضعیت معیشت گروه‌های پایین درآمدی بویژه در مناطق روستایی شده است. زیرا در این دهک‌ها سهم درآمد ناشی از کار بالاتر از درآمد ناشی از دارایی بوده و با بدتر شدن وضعیت اقتصاد، آثار ناخوشایند اقتصاد در زندگی آن‌ها بیشتر نمود پیدا کرده است که در نتیجه ضریب جینی افزایش و شکاف بین دهک‌های درآمدی مختلف بیشتر شده است. اگرچه اقدام دولت سیزدهم در زمینه افزایش یارانه‌ها در سال ۱۴۰۱، باعث افزایش نسبی رفاه شده است، به طوری که در مناطق شهری و روستایی در دوره زمانی ۱۴۰۱ - ۱۴۰۰ شاهد کاهش نابرابری درآمدی به دلیل یارانه معیشتی پرداخت شده به ۹ دهک اول درآمدی هستیم؛ اما وجود تورم‌های بالا به احتمال زیاد این اثرگذاری را در سال جاری و سال آینده کاهش خواهد داد. در خصوص پرداخت‌های یارانه‌ای باید گفت نابرابری در دریافتی‌ها، توزیع نامناسب منابع حاصل از یارانه‌ها، تأثیرپذیری منابع مالی حمایتی دولتی از نوسانات غیرقابل پیش‌بینی قیمت نفت، متعادل نبودن میزان بهره‌مندی اقشار آسیب‌پذیر و محروم جامعه از یارانه‌ها از جمله مهم‌ترین چالش‌های اساسی این حوزه است که باید مدنظر سیاست‌گذاران قرار گیرد. عدم توجه به فراگیری رشد اقتصادی به معنای فراهم کردن فرصت‌های برابر برای

یافته است. از آنجا که شاخص رفاه تحت تأثیر دو عامل نابرابری درآمد (ضریب جینی) و متوسط هزینه است، تفاوت شاخص رفاه در مناطق شهری و روستایی استان ناشی از این دو عامل می‌باشد. هر چند در سال‌های اخیر متوسط هزینه کاهش یافته، اما از طرف دیگر کاهش نابرابری، باعث افزایش رفاه اجتماعی (مبتنی بر معیار سن) گردیده است.

نتیجه‌گیری

بررسی شاخص‌های نابرابری و رفاه، حاکی از آن است که علی‌رغم درگیری نهادها و سازمان‌های مختلف با این مسئله، این پدیده

آمارتیا سن (Sen Index) است. شاخص سن یکی از بهترین ابزارهای اندازه‌گیری رفاه بوده که در بسیاری از مطالعات مرتبط به کار رفته است. در جدول شماره (۳)، رفاه اجتماعی بر اساس شاخص سن برای مناطق شهری و روستایی کشور و استان کرمان محاسبه گردیده است. مقدار شاخص سن در مناطق شهری از حدود ۱۱/۲ در سال ۱۳۹۵ با یک روند کاهشی به ۱۰/۸ در سال ۱۳۹۹ رسیده است؛ اما مجدداً با روند افزایشی به ۱۱/۴ در سال ۱۴۰۱ رسیده است. همچنین بر این اساس مقدار این شاخص در مناطق روستایی از حدود ۶/۵ در سال ۱۳۹۵ با یک روند نوسانی به ۷/۲ در سال ۱۴۰۱ افزایش

جدول شماره (۳) شاخص رفاه سن در مناطق شهری و روستایی استان کرمان و کشور

شرح	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹	۱۴۰۰	۱۴۰۱	متوسط ۷ سال
کشور	۰/۳۷۳۰	۰/۳۷۹۳	۰/۳۹۴۰	۰/۳۸۲۸	۰/۳۸۳۵	۰/۳۷۵۷	۰/۳۶۹۶	۰/۳۶۹۶
	کرمان	۰/۳۱۰۸	۰/۳۱۸۶	۰/۳۳۷۰	۰/۳۱۷۶	۰/۳۰۵۰	۰/۲۷۲۹	۰/۲۷۰۰
روستایی	۰/۳۳۶۲	۰/۳۵۵۹	۰/۳۵۹۵	۰/۳۵۳۹	۰/۳۵۹۰	۰/۳۵۹۴	۰/۳۶۴۳	۰/۳۶۴۳
	کرمان	۰/۳۱۱۳	۰/۲۶۹۸	۰/۲۸۴۳	۰/۲۹۰۱	۰/۲۸۷۹	۰/۲۶۲۶	۰/۲۴۴۸

بازار کار در ارائه برنامه‌های مهارت‌آموزی جدید حائز اهمیت است. علاوه بر آموزش مهارت‌های فنی و حرفه‌ای، جوانان جویای کار به مهارت‌های نرم مانند روش‌های ایجاد ارتباط و توان حل مسئله نیازمندند. کسب این مهارت‌ها به توان اشتغال آنان یاری می‌رساند.

۵- توجه به توسعه همه مناطق روستایی کشور بخصوص مناطق حاشیه‌ای: از آنجا که در سنجش رفاه بر دو متغیر نابرابری و درآمد (هزینه) تأکید شده است، برای حل مسئله عدم تعادل منطقه‌ای می‌توان دو دسته از سیاست‌ها را پیشنهاد نمود. یکی سیاست‌های کوتاه‌مدت (کاهش نابرابری بین استان‌ها) و دیگری سیاست‌های بلندمدت (افزایش درآمد سرانه) است. در مورد سیاست‌های بلندمدت نیاز به برنامه‌ریزی فضایی و منطقه‌ای الزامی است، لذا جهت تعادل و متوازن ساختن توسعه مناطق مختلف، رویکرد مبتنی بر توسعه همه‌جانبه بر مبنای قابلیت‌ها، مزیت‌های نسبی، توانمندی‌ها و محدودیت‌های منطقه‌ای ضروری به نظر می‌رسد؛ به‌عبارت‌دیگر بایستی الگوی توسعه مبتنی بر آمایش سرزمین با استناد بر توازن منطقه‌ای و افزایش استانداردهای رفاهی دنبال شود. در زمینه سیاست‌های کوتاه‌مدت، دولت می‌تواند با اتخاذ سیاست‌های باز توزیعی مناسب، وضعیت نابرابری در میان استان‌ها و در درون استان‌های مختلف را بهبود ببخشد.

- ۶- حمایت از سازمان‌های مردم‌نهاد برای تسهیل ارتباط میان جوامع محلی و نهادهای اجرایی،**
- ۷- پایش مداوم طرح‌های تسهیلات اعطایی اعم از حمایتی و اشتغال در جلوگیری از هدر رفت منابع،**
- ۸- توجه به جنبه‌های مختلف فقر از جمله فقر آموزشی، فقر سلامت و فقر زیرساخت،**
- ۹- بهبود محیط کسب‌وکار برای جذب سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی،**
- ۱۰- حذف زمینه‌های فساد و رانت در دستگاه‌های دولتی، عمومی و خصوصی،**
- ۱۱- هماهنگ‌سازی حقوق و درآمد کارکنان و کارگران و حذف شکاف‌های درآمدی ناعادلانه.** ♦♦

سند می‌تواند اهداف مورد اتفاق دستگاه‌ها در مقابله با فقر را مشخص نماید، ارزیابی از سیاست‌های کاهش فقر فراهم نماید، به تخصیص بهینه منابع کمک کند و از همپوشانی فعالیت‌ها جلوگیری به عمل آورد.

۳- تأکید بر اجرای برنامه‌های اشتغال‌زا و تولید محور در قیاس با سیاست‌های صرفاً باز توزیعی (مثل یارانه غذا و یارانه نقدی و...): از آنجایی که نیروی کار تنها دارایی اکثر فقراست، افزایش درآمد فقرا از طریق ایجاد اشتغال مولد می‌تواند اصلی‌ترین راه مقابله با فقر باشد. در حال حاضر ترکیبی از نرخ بالای بیکاری و افزایش سهم اشتغال غیررسمی با مزدهای پایین از عوامل مهم بالا رفتن نسبت جمعیت زیرخط فقر در کشور است. به همین جهت شناسایی اجرای برنامه‌های اشتغال‌زا و اعمال سیاست‌های مناسب برای تسریع آهنگ رشد اشتغال از جمله راهکارهای اساسی برای کاهش فقر خواهد بود.

۴- آموزش اقشار آسیب‌پذیر در راستای توانمندسازی، ارتقاء مهارت‌ها و افزایش شانس آن‌ها برای جذب در بازار کار: در کنار آموزش‌های رسمی، مهارت‌آموزی به‌عنوان سیاستی برای توانمندسازی و خروج از فقر از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. برنامه‌های مهارت‌آموزی به دنبال ارتقای سطح مهارت بیکاران و افزایش شانس یافتن شغل است. هماهنگی میان ارائه‌کنندگان آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و توجه به نیازهای

از آنجایی که نیروی کار تنها دارایی اکثر فقراست، افزایش درآمد فقرا از طریق ایجاد اشتغال مولد می‌تواند اصلی‌ترین راه مقابله با فقر باشد. در حال حاضر ترکیبی از نرخ بالای بیکاری و افزایش سهم اشتغال غیررسمی با مزدهای پایین از عوامل مهم بالا رفتن نسبت جمعیت زیرخط فقر در کشور است. به همین جهت شناسایی اجرای برنامه‌های اشتغال‌زا و اعمال سیاست‌های مناسب برای تسریع آهنگ رشد اشتغال از جمله راهکارهای اساسی برای کاهش فقر خواهد بود.

همگان جهت مشارکت در ایجاد رشد اقتصادی و بهره‌مندی از مواهب رشد، پایین بودن تحرک درآمدی در دهک‌های پایین درآمدی، وجود شاغلین با درآمد پایین، ضعف در مکانیزم‌های نظارت و ارزیابی اثربخشی در طرح‌های حمایتی و اشتغال‌زایی، نبود برنامه‌ریزی مرکزی در زمینه فعالیت‌های حمایتی، اشتغال‌زایی و کاهش فقر، مهاجرت‌های نامناسب و برنامه‌ریزی نشده درون کشوری و برون کشوری، نرخ رشد بالای جوانان در سن کار بیکار یا خارج از بازار کار، افزایش ناگهانی و بی‌رویه نرخ ارز و انتظارات تورمی حاصل از آن و عدم توجه به ارتقا سطح اقتصادی و اجتماعی مناطق در افزایش ضریب دسترسی به زیرساخت‌های اساسی و عوامل خارجی به‌ویژه تحریم‌های اقتصادی از جمله دلایل نابرابری و کاهش رفاه در کشور می‌باشد. از این رو با توجه به نتایج تحقیق و تجربه کشورهای موفق در زمینه کاهش نابرابری و ارتقای رفاه، ضروری است راهکارهای زیر در دستور کار سیاست‌گذاران و مدیران قرار گیرد:

۱- اجرای سیاست‌های مهار تورم: می‌توان مدعی شد که تورم و فقر دو روی سکه هستند که تعامل آن‌ها می‌تواند موجبات ناامنی گسترده در جامعه را فراهم کند. تورم با ایجاد نااطمینانی، مانع از تشکیل پس‌انداز و سرمایه‌گذاری شده، توزیع درآمد در جامعه را به نفع ثروتمندان و به زیان گروه‌های فقیر تغییر می‌دهد، همچنین نابرابری را افزایش داده و مانع بزرگی در جهت اتخاذ تصمیمات صحیح اقتصادی به وجود می‌آورد. اداره‌کنندگان امور اقتصاد باید بدانند هیچ اقتصادی با وجود تورم، نمی‌تواند مراحل توسعه‌یافتگی را طی کند، چون توسعه در بستر عدالت شکل می‌گیرد و تورم نقطه مقابل عدالت است. از این رو با اجرای سیاست‌های پولی و مالی لازم ابتدا تورم مهار و سپس کاهش یابد.

۲- تدوین برنامه جامع کاهش فقر در کشور با مشارکت کلیه دستگاه‌های اجرایی متولی: هدف از تدوین برنامه جامع کاهش فقر، هماهنگ‌سازی دستگاه‌ها برای رسیدن به اهداف قابل دسترسی از طریق برنامه‌های کارشناسی شده کاهش فقر است. تدوین این